

NERMİ UYGUR'UN GÜNEŞLE'SİNDEN SÖZ VARLIĞIMIZA KATKILAR

Nevzat Gözaydın

- Türkçemizin güzelliğinin ve zenginliğinin en çok yer aldığı hikâye ve romanları, sayıları o tür kitaplara rağmen bir hayli az olan deneme türündeki kitaplar takip eder. *Türkçe Sözlük* için tarama ve fişlenmesini ilk kez bir deneme kitabına örnek olsun diye, Nermi Uygur'un (1925-21.2.2005) *Güneşle* başlığını taşıyan kitabını dikkate aldım. Onu titizlikle okuyup taradıktan sonra sözlüğümüzle fişlediklerimi karşılaştırdım. Eksik olan madde başlarını, iç maddeleri ve bulunamayan örnek cümleleri bu yazıda belirttim.

Yazarın kullandığı söz ve cümlelerde herhangi bir değişiklik yapmadım. Gösterdiğim cümlelerin sonuna da, kitaptaki sayfa numarasını koydum.

adam gibi: Sözlüğümüzde verilen üçüncü anlama uygun düşen bir örnek: “Adam gibi kullandıktan sonra, yazıların en özünü yazmak için masadan daha elverişli yer bulamazsınız.” (s. 64)

aşık at-: Özellikle çocukların sevdiği oyuna uygun örnek: “Bardaktan boşanırcasına mı yağıyor, kerestecinin sundurmasına sığınır aşık atardık.” (s. 85)

ayaklık: Yine birinci anlam için bir örnek: “Biryandan ayaklıklara basıyor biryandan da bizimkilere söyleniyordum.” (s. 188)

bağlam: Sözlüğümüzdeki üçüncü anlam örneksiz kalmış: “Biriki uzaklık yakınlık ilişkisini, biriki anlam bağlamını üstünkörü belirtecek oldum, kesildim.” (s. 335)

başlık: “Bazı yazarlar kitapta amaçladıkları şeyi, gerçekleşmiş gözüyle baktıkları isteği başlıkta karşımıza çıkarırlar.” (s. 317) örneğini *TS* içindeki altıncı anlama uygun olarak verebiliriz.

beynini yıka-: Sözlüğümüzde bu, herkes tarafından bilinen deyim yer verilmemiş. Anlamını ‘sürekli konuşup etki altında bırakarak bir

kimseyi kendi düşüncesi doğrultusunda yönlendirmek' diyebiliriz: "Bazen da beynini yıkarlar adamın, öylesine getirirler ki aklını başına, tüm yapıp söylediklerini, olanca varlığını yadsır." (s. 105)

bilgisel: Bu yeni türetilen kelimeyi de *TS* içinde bulamıyoruz. "Anlatmaya bilgi karışabilir, anlatmanın yerine göre bilgisel bir yön taşıdığı apaçıktır." (s. 17) Anlamının 'bilgi bakımından, bilgice' olduğunu düşünüyorum.

birbirine düş-: Örneksiz geçilmiş: "Yöneticilerin birbirine düşmesinden daha büyük bir tehlike var mı devlet için?" (s. 145)

biriciklik: "Her insanın biricikliği, ancak o insanın kendisinde derinleşmeyle davranıp anlaşılabilen bir varoluştadır." (s. 20) örneğini ekleyip geçelim.

burnundan gelme-: Sözlüğümüzde sadece (burnundan getirmek) verilmiş ama bunun ne olumlu ne de olumsuzunu bulunuyor: "Bu arada kendi eğlencesinin burnundan gelmemesi için, gereken düzenlemeye başvururdu." (s. 283) Anlam olarak 'berbat olmamak, kötü bir sonuçla karşılaşmamak' yazabiliriz.

çıkarm: "Günlük yaşamamızın başarıya ulaşmasında, geçerli ve sağlam çıkarımların hiç de küçümsenmeyecek bir payı olduğuna inanmaktayım." (s. 113) Örneğini sözlüğümüzdeki ikinci anlam için verebiliriz.

çırpıştırıl-: Örnek bulunamamış: "Ayaküstü çırpıştırılmış, acemice tekrarlarla dolu, başı sonu belirsiz bir yazıya deneme diyemeyiz." (s. 24)

çizikçilik: Sözlüğümüzde ne (çizikçi) ne de (çizikçilik) maddelerine yer verilmiş. Yazarın verdiği örnek cümlelerde 'çalakalem yazı' veya 'üstünkörü karalama' anlamlarına gelmektedir: "Yıllar yılı sönük ya da gizli yaşamış olanlar, ölümlerinden sonraki çiziklerde tanıtırlar kendilerini herkese." (s. 180) veya "Yazarlık bazılarımızın uğraşısı ama her insanın, en genel, en insansı uğraşısı çizikçilik." (s. 180) Sözlüğümüzde bulunan (çizik) maddesine de ayrı bir anlam olarak 'tasarlanmış yazı' diyebiliriz.

çizik çizik: Bu ikilemeye de *TS* içinde rastlamıyoruz: "Konakladığımız bir pınarın yanı başında çizik çizik kayalar gördüm." (s. 176) Anlam olarak 'çizikler, çizgiler hâlinde' yazabiliriz.

çöküntü: "Kafasını kullanan insan büyük ölçüde bedenine söz geçirilebilir; yaşamayı kısaltan çöküntülerdir pek çok hastalığa yol açan." (s. 284) Burada verilen örneğe göre anlamının 'ruhi yıkım, moral bozukluğu, hayata küsme' olduğunu düşünüyorum. Sözlüğümüze eklenmelidir.

dayak: *TS* içinde (II) olarak gösterilen, madde başındaki ilk anlama örnek cümle şudur: "Öylesine sağlam bir izlenim uyandırır ki bende bu dayaklar, bütün evi kaldıran onlarmış gibi gelirdi bana." (s. 38)

denemecilik: "Öykücü diye tanıtılan şu yazarın denemeciliği de yok muydu? Denemeciliğine hiç değinilmeyen bu romancının baskın yönü değil mi denemeciliği?" (s. 10) örneğini ekleyelim.

döngü döngü: Bu ikileme sözlüğümüzde bulunmuyor: “Yakın ortalı, uzak ortalı, bölge bölge, döngü döngü deprem dalgaları kol geziyor yeryüzünde, yer altında.” (s. 185) Anlam olarak ‘tekrar tekrar’ yazabiliriz.

dört duvar: “Bu işi bugün bile becerenler var ama pek öyle dört duvar ötesine taşmıyor bu yaptıkları.” (s. 315) Sözlüğümüzde bulunmayan ve mecaz anlamıyla ‘ev, kapalı yer’ anlamını taşıyan bu madde başı alınmalıdır.

eğitimci: Sözlüğümüzdeki ikinci anlama uygun düşen örnek: “Biryandan gençliğe özgü yeniye sevgi duyma eğilimi, öte yandan yaşlılığa özgü eskiye bağlı olma yatkınlığı eğitimcilerin işlemesine açıktır.” (s. 133)

ev bağla-: Bu deyim *TS*’de yer almıyor: “Tane tutan, olgunlaşan buğday nasıl ev bağlarsa, içine dönen, iç’lenen bilge de ancak gönül evinde başarabilir bu mutluluğu.” (s. 50) Anlamını ‘başak tutmak, başak bağlamak’ olarak verebiliriz.

ev galesi: “.... zenginlik bağışlar Türkçe evlenene; gerçi erkeğe ev galesi binner evlenenin başına.” (s. 46) Anlamını ‘ev geçindirme sorumluluğu’ olarak vereceğimiz bu ibare sözlüğümüzde bulunmuyor.

ev kapan-: “Bir evin başına gelebilecek en korkunç şey, o ev halkının toptan yok olmasıdır. Ev kapanır o zaman.” (s. 4-5) Sözlüğümüze alınmayan bu ibare için anlam olarak ‘ocak sönmek, geride izi kalmadan yok olmak’ yazabiliriz.

ev yap-: Yine sözlüğümüzde bulunmayan bir deyim: “Bir kadınla bir erkeğin evlenmesine yardımcı olmak, karı koca arasındaki geçimsizliği gidermek demektir ev yapmak.” (s. 44) Yazarın açıklaması yeterlidir.

ev yıkanın evi olmaz: Bu atasözünü de sözlüğümüzde bulamıyoruz: “Ev yıkanın evi olmaz der bir atasözü. Belli bir olayı nesnelce saptamaktan çok, arabozucuları ürkütüp sindirmek için söylenir bu atasözü.” (s. 44) Yazarın açıklaması kabul edilebilir.

ev yıkıcı: Mecaz anlamıyla verilmesi gereken bir ibare: “Ev yıkıcıdır evlilerin arasını bozan, kötü gözle bakılır Türkçede buna.” (s. 44) *TS* içinde olmayan bu maddeyi yine yazar açıklamış...

evcimenlik: “Aile erdemidir Türkçede evcimenlik, erkeğin de evcimeni var, kadının da.” (s. 45) örneğini verip geçelim.

evi batası: Bu ilenç sözlüğümüzde yer almıyor: “Kötü dileklerin en kötüsüdür evi batası diye seslenmek birine.” (s. 45) Anlamının karşısına ‘ocağı batsın, soyu soyu kurusun’ yazabiliriz.

evine bağlı ol-: “Karısına, çocuklarına, evine bağlı erkeğe evcimen deniyor.” (s. 45) Sözlüğümüzde bulunmayan bu deyim için ‘ev halkını düşünmek, her türlü sorumluluğu üstlenmek’ anlamlarını yazabiliriz.

eylemdaş: Sözlüğümüzde yer almamış: “Bundan hem kendileri, hem eylemdaşları, hem de işin kendisi zarar görür.” (s. 30) Anlamını ‘aynı eyleme katılan kimse, olarak verebiliriz.

felsefece: “Denemeye felsefece bir önem vermeye kalkışanlara gülüp geçer filozoflar.” (s. 11) Anlamı ‘felsefe bakımından, felsefe açısından’ olup *TS* içinde gösterilmemiştir.

filozof: “Filozofların akı, bilgisi, görgüsü, erdemiyedir ki devlet içinde mutluluğu tadar halk.” (s. 143) örneğini ekleyelim.

gelenekçilik: Örnek cümle bulunamamış: “Salt gelenekçilik belli bir toplumda herkesin, her yönden, her zaman için gelenekten kalanla yetinmesi demektir.” (s. 127)

gerici: Sözlüğümüzde (I) ile gösterilen madde başına örnek: “Yeryüzünün her yerinde zaman zaman alanlara sığmaz gerici gençler: İşte bu gençlerin pek çoğu bir gün yaşlı gericipleri meydana getirir.” (s. 133)

göksü: Sözlüğümüzde bulunmuyor: “İskelenin de üstüne, kenarları kalkık, en göksü mavilerden yusuvarlak, büyücek bir tepsi oturturduk.” (s. 62) Anlam olarak ‘göge benzer, göğü andıran’ yazabiliriz.

gönlünü doldur-: *TS*’de buna da yer verilmemiş: “Okuyucusunu inandırmak, yalnızca kafasından yakalamak değil, okuyucunun gönlünü doldurmak işine sarılmıştır denemeci.” (s. 18) ‘İçini ısıtmak, mutlu etmek’ anlamlarını verebiliriz.

gönül evi: “Türk mutasavvıfları, insanın biricik kutlu yerini gönül evi bağlamında dile getirirler.” (s. 50) Anlam olarak ‘mutluluk merkezi, sevgi yuvası’ anlamları yazılabilir. Sözlüğümüzde yoktur.

güdükleş-: “Karmaşık girdi çıktısıyla ev gerçekliği olmasaydı özel kavramı güdükleşir, içi boşalırdu bu kavramın.” (s. 51) *TS*’nin yer vermediği bu madde başının anlamı ‘güdükleşme’dir.

ıssız eve it buyruk: Bu atasözü sözlüğümüzde var ama örneği bulunamamış: “İssız eve it buyruk demişler. Kendi başına bırakılmıştır böylesi evler.” (s. 47)

ış-: Sözlükteki ikinci anlam için örnek: “Yüzünden sağlık ışıdığını söyleyenler var. Gerçekten de hemen hemen hiç hasta olmamıştır.” (s. 284)

insancık: Sözlüğümüzde bulunmuyor: “Bütün bu insancıkları yorganına göre ayağını uzatmasını beceremiyor, gözü doymak bilmiyor diye kınayacak mıyız?” (s. 151) Anlamını ‘1. Zavallı, düşkün; 2. Sevimli, şirin’ biçiminde vermek iyi olur.

izlenim uyandır-: “Hastalıklı bir insan değildi. Hasta bir insan izlenimini uyandırmazdı hiç.” (s. 284) Sözlüğümüzün yer vermediği bu ibarenin anlamına ‘etki bırakmak’ yazabiliriz.

kafaya saplan-: ‘Düşüncesini hiç değiştirmemek, sabit fikirli olmak, aklından, hiç çıkmamak’ anlamı verilebilecek bu ibare sözlüğümüzde bulunmuyor: “Bir-birinden bağımsız tektek tümceler, ya da kafaya çivi gibi saplanan kısa kısa tümce öbekleri ortaya koyar.” (s. 290)

kalık: *TS* içindeki ikinci anlama uygun düşen bir örnek: “Baba evine çivilenmiş kızlardır kalıklar, bekleyip dururlar koca evini, koca ekmeğini.” (s. 47)

kaynak: “Tek bir sorunun, ya da bir soru bağlamının bir yazıdan başka bir yazıya alınması, genellikle bir yazının başka bir yazıya kaynak olduğunu gösterir.” (s. 337) örnek cümlesi sözlüğümüzdeki beşinci anlam karşılığı olarak yazılabilir.

kurmaylık et-: Sözlüğümüz bunu almamış: “Beden yetileri ne olursa olsun iyi ve uzun yaşamak isteyen, akıyla yaşayışına kurmaylık etmelidir.” (s. 284) Anlam olarak ‘önünü arkasını iyi hesaplamak, eldeki imkanları iyi değerlendirmek’ diyebiliriz.

kuşatımlı: Sözlüğümüz bu sıfatı da, isim biçimini de almamış, (kuşatım) için ‘kuşatma’ ve bu sıfat biçimi için de ‘kuşatılmış’ karşılığını verebiliriz: “Geniş kuşatımlı felsefe sorunlarından yalnızca bir bölümü ele alıp incelemediği için, bir düşünürü felsefenin dışına atmaya kalkışırsak filozof kalmaz bu gidişle ortada.” (s. 13)

kuşkucu: *TS* içindeki ikinci anlam için bir örnek: “Toplumsal ortamda görüneni de görünmeyeni de eşmekten, deşmekten büyük bir tat alır kuşkucu.” (s. 32)

kuşkusuzca: Bu madde başını da sözlüğümüzde bulamıyoruz: “Kuşkusuzca denebilir ki, en çok dikkatle izlenen, uzun uzun yorumlara yol açan konuşmaları, neyin nasıl pişirildiğini açıklayan konuşmalardı.” (s. 286) ‘Kuşkusuz bir biçimde’ anlamını yazabiliriz.

pafta pafta: ‘Paftalar hâlinde’ anlamına gelen bu ikileme sözlüğümüzde yoktur: “Başlıkları pafta pafta açıklamak nerde, kendi yönelme çevremi az çok yansıtan bir harita bile çizemedim.” (s. 395)

saplantıya düş-: “Roman yazıyorum ben, öyleyse alıntı bana yasak, diyen romancı, sanatı kısıtlayan bir saplantıya düşmüş demektir.” (s. 339) ‘Sabit fikirli olmak’ anlamına gelebilen bu ibareyi sözlüğümüzde bulamıyoruz.

saydamca: “Alıntı, eleştiricinin katkısını açığa vuran, bu katkının saydamca görünmesini sağlayan bir koşuldur.” (s. 339) Madde karşılığı olarak ‘apaçık, saydam gibi’ diyebiliriz.

sıkış tepiş: Bu ikileme sözlüğümüzde bulunmuyor: “Kitaplar bile sıkış tepiş duvarlarda tutunabilir ancak.” (s. 65) ‘İyice sıkıştırılmış biçimde, tıka basa dolu olarak’ anlamını verebiliriz.

söz birliği et-: *TS* ne (söz birliği) maddesini almış ne de bu fiilli biçimini. ‘Sözleşmek, kavilleşmek’ anlamına gelmektedir: “Ne var ki, sözbirliği etmiş gibi, filozoflar kendilerinden saymaz denemecileri.” (s. 10-11)

terazile-: “Terazilediği çomakla yerden kesti çeliği sonra öyle bir vurdu ki beline, uçtu gitti ötelere.” (s. 83) örneğini ikinci anlam karşılığına yazabiliriz.

trenci: Sözlüğümüz almamış. ‘Demiryolcu, demiryollarında çalışan kimse’ anlamına gelir: “Usulcacık konuştular, babamla trenci sustular sanki hep, Erzincan’dan geliyormuş trenci konuştuğumuz.” (s. 182)

tümen tümen: ‘Pek çok, bir hayli’ anlamına gelmekte olan bu ikileme *TS* içinde bulunmuyor: “Devletle ilgilenmeyen tümen tümen filozof gösterebilirim size.” (s. 140)

uçurtmalık: “Merdiven altı uçurtmalıktı. Özenle dürülmüş renk renk kağıtlar, sicim yumakları dipteki fırdolayı geniş raflara yerleştirilmişti güzelce.” (s. 39) Sözlüğümüzde bulunmayan bu madde başının anlamı ‘uçurtma yapmaya yaran malzeme’dir.

yanıltı: Örneksiz geçilmiş: “Yanıltıdan kaçınmak isteyen, mantık biliminin ‘verilerini gözönünde bulundurmak zorundadır.” (s. 113)

yetke: Sözlüğümüzdeki ikinci anlama uygun bir örnek: “Yetkeyi kötü kullanan, ne yaptığından habersizce yanılır, başkalarını da yanıltır.” (s. 123)

Taranan Kaynak

Nermi Uygur, *Güneşle*, Ara Yayıncılık, 1. baskı, İstanbul 1989, 368 s.